

gyvenimo sąlygos ir tie patys meistrai apšprendė vienodą statybos pobūdį.

2. Nors minėti namai turi gana gausiai savitų bruožų, dėl ko juos galima nagrinėti kaip atskirą grupę, tačiau jie nebuvo laisvi nuo žemaičių ir vokiečių statybos įtakos ir todėl neišsivystė į atskirą tipą, nes iš šalies paimtų formų gausumas viršijo savituosius bruožus.

3. Kuršių Neringos vietinių žvejų namų vidaus įrengimas ir sutvarkymas bei baldai rodo aukštą šio krašto liaudies materialinės kultūros lygį.

DAILIDĖS IR JŲ DARBO ĮRANKIAI

V. ZILENAS

Lietuvių liaudies tradicinė architektūra buvo perdėm medinė, išskyrus vakarinius Lietuvos TSR rajonus, kur žymi, nors anaipol nevyraujanti, pastatų dalis buvo mūrinė. Tačiau ir tie patys mūriniai trobesiai vis dėlto ne iš senų laikų. Ligi XVIII a. pabaigos Lietuvoje dauguma net kulto ir dvarų pastatų dar buvo mediniai.

Lietuvių liaudis savo trobesius statė iš spygliuočių medžių, kurių mėgiamiausia buvo pušis. Statybinis miškas buvo kertamas žiemą.

Nukirstiesiems statybiniams rąstams iš miško vežti buvo organizuojamos talkos. Į talką buvo kviečiami kaimynai ir giminės. Vyravo paprotys, kad kviečiamasis į talką negalėjo atsisakyti, o padegėliui į talką turėjo važiuoti kiekvienas, kuris tik buvo paprašytas. Atsisakyti buvo nepatogu ir nepadoru, o baudžiamos laikais net ir draudžiama¹.

Iš suvežtų rąstų statybinei medžiagai paruošti buvo samdomi specialūs darbininkai-piovėjai. Jie turėjo apipiauti sienojus, pripiauti lentų, prietašyti gegnių, grebėstų ir t. t. Statybinės medžiagos paruošėjai paprastai būdavo bežemiai arba mažazemiai valstiečiai. Jų darbo įrankiai buvo išilginiai piūklai, kirviai, lenkenos ir iki XIX a. vidurio sienojų tašymo plačiašmeniai kirviai, vadinami *skliutai*. Po pirmojo pasaulinio karo šių darbininkų vaidmuo ruošiant statybinę medžiagą žymiai sumažėjo, jų rankinius išilginius piūklus pradėjo keisti mechaninės lentpiuvės, tačiau anksčiau be jų valstiečiai apsieiti negalėjo. Mat, statomiems trobesiams dailidės turėjo gauti galutinai parengtą visą reikalingą medžiagą. Dailidės paprastai medžiagos neruošdavo, nes tikrų, sugebančių namus statyti dailidžių būdavo nedaug, vos 2—3 visame valsčiuje.

Dėl gero dailidės lietuvių valstiečiai dažnai net varžydavosi. Imti gerą specialistą buvo daug sumetimų. Geras, įgudęs dailidė ne tik gerai sujungdavo atskiras statomojo trobesio dalis, dailiai ir taisyklingai suleisdavo kampus, padarydavo žymiai patvaresnes konstrukcijas, bet ir patį pastatą pastatydavo patogesni, jaukesni gyventi ir gražesni pažiūrėti. O kiekvienas valstietis juk stengėsi savo ūkį geriau sutvarkyti.

Ryšium su tuo ir dailidės amatas buvo populiarus liaudies tarpe. Jis nuo senų laikų buvo liaudies gerbiamas. Dailidės amatas, tarnyba, buvo plačiai žinomas jau Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės laikais. Dvarai ir miestai turėjo savo dailides. Jų pareiga buvo statyti dvarus, pilis, namus, tiltus ir įvairius kitus pastatus. Lietuviai dailidės vykdė statybinius darbus ne tik tų laikų etnografinėje Lietuvoje, bet ir toli už jos ribų. Jie buvo

¹ AVK 38, 158 — 1792, Tauragnai, Breslaujos p.; AVK, 38, 30 — 1796, Čedasai, Vilniaus p.; AVK, 38, 391 — 1798, Rekantiškės, Vilniaus p.

pažįstami Vitebske¹, Pinske², Mogiliove³ ir kt., jie pastatė medinę Polocko pilį⁴.

Dailidės pragyvenimui gaudavo iš feodalų tam tikrą žemės kiekį. Ligi šių dienų daug kur yra išlikę vietovių — Dailidės, Dailidiškiai, Dailidžionys, Dailidukai ir panašiais pavadinimais. Taip gyvenvietės buvo pavadintos dėl to, kad čia kitados gyvenęs žmogus, kuris vertėsi dailidės amatu.

Dailidės amato mokyti pas įgudusius dailides ėjo apskresni, gabesni valstiečių vaikai. Dailidystės amato išmokti be įgimtų gabumų dar reikėjo turėti ir materialinių išteklių, juo labiau, kad mokslas trukdavo 3—5 metus. Mokslus eidamas mokinyi negaudavo jokio atlyginimo, nors ne lengviau dirbdavo kaip dailidės pasamdytas darbininkas. Tik į praktikos pabaigą vyresnysis dailidė pradėdavo bent kiek mokėti ir savo mokiniui. Kitados miestuose cechų viešpatavimo laikais Lietuvos dailidės tvarkėsi pagal tų laikų cechų normas⁵.

Dailidės buvo įvairių specialybių. Buvo dailidžių-statybininkų, kurie tesukirdavo trobesio sienas, pastatydavo stogo gegnes ir jas apgrebėstuvdavo, tuo tarpu jau kiti, būtent, dailidės-staliai įrengdavo trobesio vidų, sudėdavo grindis, įstatydavo duris, langus ir t. t.

Dailidė-statybininkas turėjo būti geras technikas ir drauge sumanus architektas. Jis vadovavo statybos darbams, jis parinkdavo su šeiminku trobesio vietą, jis nustatydavo pamato aukštį, apmatuodavo, atžymėdavo rąstų atkirpimus, kerčių formas, rąstų jungimo konstrukcijas, langų, durų dydį ir t. t. Kirvio ir piūklo jis į rankas neimdavo. Kirvij, piūklą, gražtą prie darbo vartojo jo mokiniai ir pasamdyti darbininkai. Dailidės darbo įrankiai buvo svambalas, matas, kampainis, skriestuvas ir kt.

Toks dailidė vienu metu statydavo kelių valstiečių trobesius. Darbą dirbdavo jo pasamdyti darbininkai ir mokiniai. Pirmasis, arba *pamatinis*, vainikas turėjo būti stipriai ir mokamai suneriamas. Pirmasis vainikas ne tik apsprendžia statomojo trobesio formą, bet nuo jo priklauso ir paties pastato patvarumas. Todėl, neriant pirmąjį vainiką, paprastai turėjo būti pats dailidė. Kitus vainikus jau galėjo nerti ir labiau įgudę jo mokiniai.

Dailidės-statybininko darbas paprastai buvo laikomas baigtas, kai ant pastatyto trobesio sienų buvo iškeltos apgrebėstuvos gegnės ir apmuštas lentomis frontonas. Prikaltas prie gegnių ant aukštos karties iškeltas eglių vainikas buvo statybos pabaigimo ženklas. Po iškeltų pabaigtuvų dailidė su savo mokiniais ir samdiniais iškeliavdavo pas kitą šeiminką.

Gyvenamųjų namų vidaus įrengimo ir apdailos darbams paprastai buvo samdomi kiti dailidės — staliai.

Dailidės-statybininkai ir dailidės-staliai buvo pasidaliję ne tik darbą, bet tam tikra prasme ir darbo įrankius. Jeigu vidaus įrengimų ir apdailos specialistai daugiausia naudojo oblius, varstotus, tai dailidės-statybininkai — kirvij, piūklą, kaltą, gražtą ir t. t.

Tačiau iš to dar nereikia daryti išvados, kad lietuvių liaudies dailidės būtų statę tik kirviais ir nebūtų vartoję kitų, dabar plačiai paplitusių statybos darbo įrankių, kaip išilginių ir skersinių piūklų, kaltų, gražtų, skustuvų, plaktukų, veržlių, jau nekalbant apie vyresniųjų dailidžių darbo įrankius: svambalus, kampainius, gulsčiukus, skriestuvus ir kt. Šie statybos įrankiai lietuvių liaudies dailidėms buvo pažįstami dar baudžiavos laikais, nors feodaliniu laikotarpiu lietuvių liaudis savo gyvenamuosius namus daugiausia dar statė iš apvalių, tik be žievės rąstų⁶. Tačiau jau ir tais laikais kai

¹ JLZ, 1, 68 — 1539, Vitebskas.

² Ten pat, 69, 72 — 1561, Pinskas.

³ AVK, 39, 352, 355, 356 — 1579, Mogiliovas.

⁴ JLZ, 1, 71 — 1552.

⁵ Lietuvos Statutas (1566), XII. 3; AVK, 39, 352, 419.

⁶ J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji*, 87, cz. 1, Wilno, 1844.

kurie valstiečiai statėsi gyvenamuosius namus iš tašytų sienojų. Tai matyti iš 1761, 1771, 1779 metais statytų ir dar tebestovinčių trijų gyvenamųjų namų Jaučiūnų ir Stupurų kaimuose Joniškio rajone¹. Galimas dalykas, irstančio feodalizmo sąlygomis jau pradėjo įsigalėti tašytų, ar, kaip tais laikais buvo sakoma, skliutuotų rąstų naudojimas gyvenamųjų namų sienoms.

Beje, lietuvių kalbininkas K. Būga, remdamasis kai kuriais lingvistiniais duomenimis, buvo išskėęs teiginį², kurį ligšiol visi lietuvių etnografai jau kartoja kaip tikrą faktą, jog lietuvių piūklą tebūsią pažinę XVIII a. antroje pusėje³. Atseit, ligi tol visa lietuvių statyba turėjusi būti statyta tik kirviais.

Reikia pasakyti, kad iš tikrųjų dar XX a. galima buvo rasti baudžiavinių laikų lietuvių liaudies pastatų, kurie buvo pastatyti vienu vieninteliu kirviu. Net stogų konstrukcijų galima buvo rasti gamintų vien kirviu, dargi be gražto. Lietuvių rašytojas J. Tumas, aprašydamas XVII a. statytą žemaičių namo pastatą, pabrėžė, kad jame nerandama «piūklo nė pėdsako»⁴.

Vis dėlto negalima sutikti, kad visos lietuvių tautos gyvenamieji namai būtų buvę taip statyti. Reikalingos trobesiams lentos visur vis dėlto buvo piamtos, o ne tašytos. Tai matyti iš gausių XVIII a. dvarų inventorių duomenų. Kad Lietuvoje piūklų buvo žymiai anksčiau, negu XVIII a., kad lietuvių piūklus vartojo jau XVI a., girtas kirsdami ir lentas piamdami, negali būti jokių abejonių⁵. Kirviai, piūklai, skliutai, gražtai XVI a. dokumentuose vadinami dailidžių darbo įrankiais⁶. Piūklų buvo tų laikų Lietuvos prekyboje, jų prekiavimu vertėsi Vilniaus, Kauno ir kitų Lietuvos miestų pirkliai⁷. Žinomi atvejai, kai patys Lietuvos dvarininkai į savo ūkius importavo piūklus. Pavyzdžiui, 1613 m. A. Radvilaitės-Valavičienės dvarui vietiniai jos baudžiauninkai vežė piūklų⁸.

Tiesa, gali kilti klausimas, kokie buvo tie piūklai: skersiniai ar išilginiai. Aiškus dalykas, kad skersiniai piūklai mažiau komplikuoti, jų galėjo būti žymiai daugiau ir anksčiau, negu lentų piovimas piūklų. Tačiau išilginių piūklų Lietuvoje buvo jau ir XVI a.⁹ O XVII a. pirmojoje pusėje Lietuvoje ėmė veikti vandens jėga varomos lentpiūvės¹⁰.

Savaime aišku, kad piūklai negalėjo būti lengvai kiekvienam įperkami, nes jie buvo dar labai brangūs¹¹. 1564 metais piūklas kainavo 1 kapą lietuviškų grašių. Apie tų laikų piūklų ir aplamai darbo įrankių brangumą galima spręsti iš didžiojo kunigaikščio patvirtinto kainoraščio, kuriuo turėjo būti vadovaujama, perkant kariuomenei maistą. Buvo leista mokėti už

1. jautį	1559 m. ¹²	80 grašių	1564 m. ¹³	72 grašius
2. telyčią	„	24 „	„	24 „

¹ IEM. GRD 2467.

² K. Būga, *Kalba ir senovė*, 187.

³ P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, 40; K. K. Чербуленас, *Литовское народное деревянное зодчество*. — Краткие Сообщения Института Этнографии АН СССР, 12, М.—Л., 1950; J. Baršauskas, *Lietuviškos kolūkiečio sodybos architektūra*, 29, Vilnius, 1956.

⁴ Žr. P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, 41.

⁵ VUB ŽB 1. 249a — 1593, Kasučiai, Palangos v.

⁶ 1588 III Statutas XIII—11; AVK, 39, 419 — 1579; JLZ, 1, 71—40 — 1595, Rėžgaliai, Kražių v.

⁷ VUB A — 1736 — 1601, Kauno muitinė; VUB, 372 — 1605, Gardino muitinė; VUB A—87—1355 — 1613 Jurbarko muitinė.

⁸ VUB A—87 — 1355.

⁹ IA, 1, 211.

¹⁰ OP, 29, 1641.

¹¹ С. А. Бершадский, *Документы и регестры к истории литовских евреев*, 2, VUB, ŽB, 7, 1. 181 a — 1592, Galnė, Josvainių v.

¹² Акты, относящиеся к истории Западной России, 3, 107, СПб, 1853.

¹³ LMPb, 1, 786—788.

3. meitėlių	1559 m. 12—24 grašius, 1564 m. 16—24 grašius,
4. aviną	„ 6 „ „ 6 „
5. žąsį	„ 1 „ „ 1 „
6. vištą	„ 1/2 „ „ 1/2 „
7. rugių silkinę statinę	„ 10 „ „ 8 „
8. avižų silkinę statinę	„ 6 „ „ 5 „

Tais laikais piūklais tebuvo piaunamos lentos, o sienų rąstai skliutuojami, t. y. aptašomi¹. Miško medžiagos tuo metu dar niekas netaupė. Galimas dalykas, skliutuoti rąstus specialiais plačiašmeniais kirviais, vadinamaisiais skliutais, buvo žymiai greičiau, sparčiau, negu rankiniu išilginiu piūklu.

Taigi dailidės savo darbe nuo seno vartojo daug ir įvairių įrankių, pradedant kirviais, skliutais, kaltais, grąžtais, skustuvais, veržlėmis, išilginiais bei skersiniais piūklais, varstotais, obliais ir baigiant svambalais, katpainiais, gulsčiukais, skriestuvais.

¹ JLZ, 1, 299 — 1764, Saločiai, Upytės p.; AVK, 35, 520 — 1788, Silelis, Veliuonos v.; JLZ, 1, 299 — 1799, Dvarvietė prie Saukoto.

LIETUVIŲ VALSTIEČIŲ ĮRENGINIAI MAISTUI GAMINTI

V. MILIUS

Lietuva teritorijos atžvilgiu palyginti nedidelė, tačiau jos liaudies kultūra pasireiškia gausiomis formomis, skirtingomis atskirose etnografinėse srityse. Šalia reiškinų, bendrų visos liaudies kultūrai, kai kurie jų būdingi tik vienai ar kiti etnografiniai sričiai. Plečiantis etnografiniams tyrinėjimams, stengiamasi išaiškinti tuos bendruosius ir sritinius liaudies kultūros ypatumus bei jų susidarymo priežastis. Tokie sritiniai ypatumai susidarė dėl keleto priežasčių: atskiros lietuvių gyvenamos teritorijos paskutiniųjų kelių šimtmečių laikotarpiu gyveno veikiamos skirtingų istorinių-ekonominių sąlygų, palaikė daugiau ar mažiau glaudžius santykius su kaimyninių tautų kultūra. Etnografams, turint pagrindinę medžiagą tyrinėjimams iš XIX a. antrosios pusės ir XX a., dažnai sunku būna išaiškinti sritinių ypatumų kilmę, laiką, kadangi jie dažniausiai yra susidarę žymiai senesniais laikais, o rašytiniuose šaltiniuose apie tai terandame tik užuominas. Tad pirmiausia stengiamasi suklasifikuoti pačius reiškinius, išskirti jų tipus ir nustatyti jų teritorinį paplitimą, tokiu būdu paruošiant dirvą gilesniems ir platesniems tyrinėjimams istorinėje lyginamojoje kelių kaimyninių tautų kultūrų plotmėje.

Vienas iš tokių lietuvių liaudies materialinės kultūros elementų, pasižyminčių skirtingomis formomis, yra maistui gaminti vietų įrenginiai: kaminas, pečius, duonkepis, plyta ir kt. Šitie įrenginiai, ypač senųjų gyvenamųjų namų tipuose, užimdavo centrinę vietą. Zidinius liaudies butyje buvo re tik vieta maistui paruošti, bet kartu jis ir apšviestdavo, apšildydavo patalpą. Todėl vakarais apie jį susiburždavo vyrai ir moterys atlikti įvairių namų darbų. O lietuvių valstietės kasdieninėje butyje didelę laiko dalį užimdavo maisto paruošimas šeimai, jovalo — gyvuliams.

Maistui gaminti įvairių rūšių ir formų įrenginiai labai susiję su pačių gyvenamųjų namų vystymusi. Etnografai jau yra nustatę du pagrindinius lietuvių valstiečių tradicinių gyvenamųjų namų vystymosi kelius, būtent žemaičių ir aukštaičių¹. Žinoma, yra pereinamųjų formų, variantų, kurie etnografų toliau tyrinėjami. Kadangi kiekvienas iš minėtų tradicinių gyvenamųjų namų turi jam būdingus įrenginius maistui gaminti, todėl tiksliausia bus juos iš eilės peržvelgti.

Seniausias etnografams žinomas gyvenamojo būsto tipas Žemaitijoje ir lietuvių apgyventoje buvusiųjų Rytprūsių teritorijoje buvo *namas* (ankstesnėje literatūroje buvo vartojama tarminė jo forma — *numas*). XV—XVI a. jis teturėjo vieną didelę patalpą, kurioje sutildydavo žmonės ir gyvuliai, o nuo XV a. antrosios pusės prie jo buvo pristatomos gyvuliams atskiros patalpos. Dionizo Poškos teigimu, XIX a. pradžioje tokių namų

¹ K. K. Чербуленас, Развитие литовского народного деревянного зодчества и его основные черты.— Краткие сообщения Института этнографии АН СССР, 12, 1950.